

מבצע "מוקד" – עוגן או משקולת תפיסתית

אפרים סגולי רפי רודניק¹

מבוא

מבצע "מוקד" שפתח את מלחמת ששת הימים נחשב עד היום לאחד המבצעים האוויריים הנועזים והמבריקים ביותר בתולדות הכוח האווירי.

In perhaps one of the most effective air strikes in history, the IAF annihilated the Egyptian Air Force in a preemptive attack and paved the way for the IDF's advance into the Sinai Peninsula.²

חיל האוויר הישראלי תקף את חיל האוויר המצרי בהפתעה מוחלטת והשמיד אותו לחלוטין במבצע שארך שלוש שעות. רוב המטוסים המצריים הושמדו על הקרקע. מרבית מטוסי חיל האוויר נטלו חלק במבצע ורק תריסר הושארו למשימת הגנת שמי המדינה במהלך שהוגדר כהימור מבריק של מפקד חיל האוויר דאז, אלוף מוטי הוד.³

במבצע "מוקד" הדגים חיל האוויר הישראלי את היכולת הייחודית של הכוח האווירי לרכז מאמץ ולתקוף מספר רב של מטרות במקביל בזמן קצר מאד. יכולת זו באה לידי ביטוי בחיבור טוב בין יכולות מודיעיניות לאיסוף ויכולות אופרטיביות לבין תכנון ושליטה באופרציית תקיפה מורכבת ורחבת היקף. הצלחת אופרציה מעין זו תלויה במידה רבה בכך שלכוח האווירי תינתן אפשרות להגיח בהפתעה, כלומר לפתוח את המערכה היזומה.

לטענתנו, בעקבות "מוקד" השקיע חיל האוויר מאמץ גדול בתכנון ובביצוע מהלכי פתיחה למערכות השונות. מהלכים אלה אכן הצליחו לרוב אולם לא תמיד השפעתם על התוצאות הסופיות של המערכות הייתה משמעותית, זאת למעט מבצע "מוקד" עצמו. הסיבה לכך הייתה תהליך עיצובי ותכנוני לא

¹ תא"ל (במיל) אפרים סגולי הוא ראש המרכז לחקר הכוח האווירי במכון פישר; סא"ל (במיל) ד"ר רפי רודניק הוא חוקר ויועץ בנושאי תכנון ותהליכי למידה מדיניים וביטחוניים.

² Seth Marshall, "The Israeli Air Force & Operation Moked", *Military historian*, (September 07, 2015).

³ ראו "עדות מפקד חיל האוויר בנושא מצפי"ע", בארכיון צה"ל:

<http://www.archives.mod.gov.il/pages/Exhibitions/SixDayWar/1156-192-1974/index.html>

מעמיק ולא שלם שלא חיבר בין המהלך הפותח לבין המשך המערכה וסיומה. חלקו של חיל האוויר ומעורבותו בתהליך המלא היו חלקיים. מכאן עולה השאלה האם ייתכן שההצלחה המסחררת של מבצע "מוקד" קיבעה את החשיבה בחיל האוויר ומיקדה אותה במהלך הפתיחה על חשבון ההסתכלות הכוללת על המערכה?

לצורך דיון בשאלה זו ננסה במאמר לבחון את הרלוונטיות של הרעיונות העומדים מאחורי מבצע "מוקד" – מתקפת מנע ומתקפה מקדימה – במלחמות סימטריות ואסימטריות מ-1967 ועד ימינו. כמו כן נשלב התבוננות בתהליך למידה שהתקיים בחיל האוויר בתחילת שנות האלפיים ונבחן עד כמה יושמו התובנות ילחן הגיע החיל.

הסדרה מושגית

מהלך פתיחה יכול לשרת שתי מטרות: האחת, להקדים את היריב לקראת מלחמה ודאית והשניה, לשלול יכולות מהיריב לקראת מלחמה אפשרית ובכך אולי למנוע אותה. בלכסיקון המקצועי קיימים שני מושגים המתייחסים לשתי מטרות אלה: מתקפה מקדימה (Preemptive strike) או מתקפת מנע (Preventive strike). בספרות המקצועית הצה"לית המושגים הללו לא מוגדרים ולמרות זאת נעשה בהם שימוש כזה או אחר. האם ייתכן שימוש במושגים שפשרם לא ברור לחלוטין משפיע גם הוא על איכות התכנון? אפשרות זו מזמינה הצעה להסדרה מושגית בה ייעשה שימוש בהמשך המאמר:

מתקפה מקדימה – המתקפה המקדימה, כשמה כן היא, להקדים את היריב, לערער את יציבותו ולשבש את יכולות הפעולה שלו. מתקפה זו רלוונטית במצב שבו מלחמה עומדת להתרחש ברמת ודאות גבוהה והיריב מתעתד להכות ראשון. מתקפה מקדימה יכולה ליצור הלם מערכתי שיאפשר נטילת יוזמה וניצול מיטבי של התנאים האסטרטגיים והאופרטיביים שהתהוו. מבצע "מוקד" שפתח את מלחמת ששת הימים נתפס כדוגמה קלאסית למתקפה מקדימה.⁴

⁴ Karl P. Mueller, *Striking First, Preemptive and Preventive Attack in the US National Security Policy* (Santa Monica: RAND, 2006), xi.

מתקפת מנע – המוטיבציה לצאת למתקפת מנע לא נובעת מהרצון לפעול ראשון אלא מהשאיפה לפעול מוקדם יותר מהאויב או משינוי מהותי הצפוי בנסיבות ולא מאוחר. מוטיבציה זאת נוצרת בדרך כלל כתוצאה מהבנה שיתכן שינוי במאזן היכולות הצבאיות לטובת היריב או שהיריב מתעתד לרכוש יכולת טכנולוגית הרסנית במיוחד. אחת הדוגמאות למתקפת מנע היא תקיפת הכור העיראקי על ידי חיל האוויר הישראלי בשנת 1981.⁵ כאמור, חיל האוויר השקיע החל מימיו הראשונים מאמץ רב בתכנון ובביצוע מתקפות מקדימות. בעימותים הסימטריים, כאשר מתקפה זו כוונה אל צבאות מדינתיים, היא נועדה להשגת עליונות אווירית. העליונות האווירית בתורה נועדה לאפשר את התמרון הקרקעי שבא לאחר מכן (מתקפה מקדימה שימשה כמאפשר – Enabler). לעומת זאת בעימותים עם ישויות לא מדינתיות, נעדרות מערכות יעילות להגנה אווירית, ההדגש שהושם על המתקפה המקדימה היה יצירת הלם מערכתי שאמור היה להיות מנוצל בהמשך המערכה (המתקפה המקדימה שימשה לרוב כאפקט).

מטוסי מיג מצרים שהופצצו בשדה התעופה המצרי במהלך מבצע מוקד

⁵ IBID, p pxii.

המלחמות הסימטריות

בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים, התנהל שיח אסטרטגי אינטנסיבי בין קברניטי המדינה לבין מנהיגי העולם ובינם לבין מפקדי הצבא שבו נדונה, בין השאר, שאלת הלגיטימיות של מתקפה מקדימה. בשיח שהתנהל עם מפקדי הצבא הייתה עמדתם של האחרונים ברורה – בעד הנחתת מתקפה מקדימה.⁶ גם הדיון האופרטיבי היה אינטנסיבי, אולם בעוד שהתכניות הקרקעיות השתנו מספר פעמים, הרי שהתכנית האווירית שבבסיסה עמד מבצע "מוקד", שמרה על יציבותה. הצורך החיוני בהשגת עליונות אווירית בתחילת מלחמה באמצעות השמדת חיל האוויר של האויב ריחף באוויר החל מימיהם הראשונים של צה"ל ושל חיל האוויר.⁷ מפקד חיל האוויר, אלוף עזר ויצמן, נתן בשלהי שנת 1962, מיד לאחר הגעת מטוסי המיראז', הנחיה ברורה לתכנן מהלך כזה.⁸ התכנון התגבש לאחר מספר שנים והפך לתכנית אופרטיבית "מוקד" – תכנית אב" שהתוותה תהליך ברור של בניין כוח והתכוננות. על מנת להבטיח סיכוי גבוה יותר של הצלחה היה צורך שישראל תיזום את המהלך ותכה ראשונה, אולם התוכנית גם דנה באפשרות הפעלתה לאחר מתקפה מקדימה של האויב. המשימה שחיל האוויר הגדיר לעצמו הייתה: "לשקת את חילות האוויר של האויב על ידי פגיעה במסלוליו והשמדת מירב המטוסים על הקרקע, תוך הגנת שמי המדינה וביצוע שאר המשימות של החיל על פי התפתחות המלחמה".⁹ עם התגברות המתח בין ישראל לבין מצרים החל דיון אופרטיבי אינטנסיבי בתכניות המבצעיות של צה"ל אך על פי תיאורו של מפקד חיל האוויר דאז, אלוף מוטי הוד, חיל האוויר לא היה שותף פעיל בהם. חיל האוויר דבק בתוכניתו ולא גילה עניין רב בתוכניות הקרקעיות שהיו אמורות לצאת לדרך לאחר השלמת מבצע "מוקד". הוד הדגיש שגם המטה הכללי והפיקודים הסתפקו בהבנה כללית של התכנית האווירית מבלי להתעמק בה.¹⁰ מבחינתם

⁶ משה א. גלבוץ, *שש שנים שישה ימים*, (תל אביב: עם עובד, 1968), 50. "כיצד הושגה העליונות האווירית במלחמת ששת הימים", טיוטת מחקר כרך א, (מפקדת חיל האוויר, יולי 1970), 43. ⁷ *ימחקר מטה: "מגמות להשגת עליונות באוויר"*, (אג"ם תכנון 143-18, 16 במרץ 1953, ארכיון צה"ל). אין ספק שלתורתו של התיאורטיקן האיטלקי, ג'וליו דואה, הייתה השפעה רבה על התפיסה.

⁸ ראיון עם תא"ל (מיל') רפי סברון, אז ראש המדור עליו הוטלה משימת התכנון. סברון טען שהוא היה חף מידע תיאורטי או היסטורי לגבי כוח אווירי ומערכות אוויריות, זאת על מנת לשמר את חופש המחשבה. טענה דומה נשמעה על ידי תא"ל (מיל') ישעיהו ברקת שהיה אחראי על מודיעין חיל האוויר לפני מלחמת ששת הימים.

⁹ *כיצד הושגה העליונות האווירית*, 51.

¹⁰ ראו "עדות מפקד חיל האוויר בנושא מצפ"ע", בארכיון צה"ל:

כל מה שנדרש מחיל האוויר היה השגת עליונות אווירית על מנת להבטיח שכוחות הקרקע לא יותקפו מהאוויר: "תשיג לי את העליונות האווירית. אם אתה תביא לידי זה שאני לא אותקף מהאוויר, את היתר אני לא צריך. ליתר אל תדאג."¹¹

יש לציין שבשלב ההמתנה וההתכוננות, עם התגברות החשש מההתעצמות הולכת וגוברת של הצבא המצרי בסיני, הועלה על ידי ראש אג"ם אלוף עזר ויצמן, מפקדו הקודם של חיל האוויר, רעיון מהפכני לתקופתו. ויצמן הציע להוציא לפועל את התכנית המוכנה, "מוקד", שתביא להשגת מטרות המלחמה, ללא צורך במהלך קרקעי. במילים אחרות משמעות ההצעה הייתה ליזום ולפתוח במתקפה שייתכן ותמנע את המלחמה הכוללת. המשמעות הייתה שמבצע "מוקד" יקבל מעמד של מתקפת מנע. רעיון זה לא נדון ברצינות בעיקר בשל הדומיננטיות של התפיסה הרווחת בשנים אלה שלפיה ניתן יהיה להשיג ניצחון אך ורק באמצעות כיבוש שטח והשמדת כוחות אויב.¹²

מבצע "מוקד" אכן פתח את מלחמת ששת הימים והשיג את יעדיו המבצעיים באופן מרשים. לאחריו, הפך צבא מצרים במרחבי סיני להיות טרף קל לכוחות המתמרנים של צה"ל וכן למטוסי הקרב ששייטו בשמים ללא כל הפרעה. עניין המתקפה המקדימה תפס מקום מרכזי בדיונים האסטרטגיים והאופרטיביים גם לקראת מלחמת יום הכיפורים ועסק גם הוא בהשגת עליונות אווירית, הפעם באמצעות השמדת מערכות ההגנה האוויריות של האויבים. גם במקרה זה ההתייחסות להשגת העליונות האווירית הייתה כאל מאפשר (Enabler) שבעקבותיו ניתן יהיה לתמרן בחופשיות רבה יותר.

למרות ההבנה לגבי החשיבות העליונה של מערך ההגנה האווירית במערכת היריבה והיותה מרכז כובד מובהק, לא התקיים דיון שבחן עד כמה תתערער המערכת היריבה, ותשובשנה התכניות המבצעיות אם מרכז כובד זה יפגע קשות. האם ניתן להניח שבמידה וניתוח מעין זה היה מתקיים, הייתה נוצרת הבנה שלפיה ערעור משמעותי של המערכת המצרית יפגע גם ברעותה הסורית? והאם ייתכן שבמידה והבנה זו הייתה מופנמת היטב בקרב הקברניטים, הצורך

<http://www.archives.mod.gov.il/pages/Exhibitions/SixDayWar/1156-192-1974/index.html>.

¹¹ שם, ציטוט של סגן הרמטכ"ל.

¹² יצחק רבין, פנקס שירות (תל-אביב: ספריית מעריב, 1979), 156, 168; דב תמרי, "הכוח האווירי לאן", מערכות 437 (יוני 2011): 6.

החיוני להשלים את המהלך מול מצרים ולא להסיט את חיל האוויר צפונה, מוקדם מידי וללא הכנה מספקת, היה נמנע? שיח אסטרטגי ואופרטיבי לקוי לקראת המלחמה ובשלביה הראשונים לא אפשר היווצרותן של הבנות כגון אלה.

גם במלחמת לבנון הראשונה ניתן הדגש רב להשגת העליונות האווירית כשלב ראשון במערכה, זאת על ידי השמדת מערך ההגנה האווירית הסורי שהוצב בלבנון. חיל האוויר יישם היטב את לקחי מלחמת יום הכיפורים, השקיע מאמץ רב שנמשך מספר שנים, בפיתוח תפיסה חדשה וכן בפיתוח טכנולוגיה ובביצוע שינוי ארגוני ששירתו את אותה התפיסה. בתאריך 9 ביוני 1982, כחמש עשרה שנה לאחר מבצע "מוקד", יצאה לדרך מערכה אווירית מזהירה נוספת שבמהלכה הושמד המערך המתוחכם שהוצב במרחב הבקעא בלבנון ושאפשרה השגת עליונות אווירית כמעט מוחלטת. חיל האוויר הצליח שוב להכות את האויב במתקפה מקדימה מבריקה.

אל מול ההצלחה המסחררת בהשגת העליונות האווירית, המשימה הקלאסית של כל כוח אווירי, הרי שבכל הקשור לקרב ההשתתפות שהתחולל לאחר מכן היו הישגי חיל האוויר צנועים יותר, בהרבה. זאת כתוצאה מהשקעה נמוכה יותר, בהרבה, בתחום זה וכן בשל הפעלה הססנית וזהירה של החיל.¹³ נראה שבשלוש המלחמות הללו ההתייחסות למתקפה המקדימה הייתה חד ממדית – השגת עליונות אווירית על מנת לאפשר תמרון קרקעי שיביא להכרעת האויב. אך טבעי שעיקר העיסוק של חיל האוויר היה בתכנון ובביצוע אותה מתקפה מקדימה בהשאירו את תכנון המערכה הכוללת למפקדי הכוח הקרקעי.

עימותים אסימטריים¹⁴

מלחמת לבנון השנייה בשנת 2006, מבצע "עופרת יצוקה" בשנת 2008 ומבצע "עמוד ענן" בשנת 2010 נפתחו שלושתם בהנחת מתקפה מקדימה, על

¹³ ראיון עם תא"ל (מיל') אביאם סלע, רמ"ח מבצעים חיל האוויר לקראת המבצע ובמהלכו, 20.9.2015; א. רותם "התפר הפרים, השתתפות חיל האוויר בלוחמת היבשה", מערכות 413 (יולי 2007).

¹⁴ התובנות המובאות בפרק זה נשענות על מחקר שבוצע על ידי כותבי מאמר זה בנושא: "חיל האוויר הישראלי והעימות האסימטרי". המחקר מפורסם כפרק בספר העוסק בהפעלת כוח אווירי מודרני ויצא לאור בזמן הקרוב:

AIRPOWER APPLIED: U.S., NATO and ISRAELI COMBAT EXPERIENCE, Edited by Colonel Professor John Andreas Olsen, (U.S. NAVAL INSTITUTE PRESS).

חיזבאללה בצפון ועל חמאס בדרום. מרכיב מרכזי ברעיון המערכתית של אחת מהתכניות שפותחו טרום המערכה בלבנון, "מי מרום" שמה, היה הנחתת מתקפה מקדימה עוצמתית, ברוח ה"הלם והמורא", ולאחריה ביצוע עצירה אופרטיבית שתאפשר הגעה להפסקת אש, שלאחריה תבוא הסדרה מדינית משופרת.

תכנית זו שאמנם לא אומצה במלואה ולא הפכה להיות פקודת מבצע, אולם רוחה שרתה בקרב מפקדי המערכה. לכן המהלך שפתח את מלחמת לבנון השנייה היה הוצאתה לפועל של התכנית החיל אווירית "משקל סגולי" לתקיפת מערך הרק"ק של חיזבאללה לטווח הארוך והבינוני. המבצע הביא לידי ביטוי את הגמישות ואת היכולת הגבוהה המוכרת של חיל האוויר לרכז כוח במהירות לשם התקפה עוצמתית ומפתיעה על בסיס מודיעין איכותי. בתוך 34 דקות נתקפו והושמדו כמה עשרות משגרים ניחים, בעיקר של רקטות הפאג'ר לטווח הבינוני שהוסתרו בבתיים של משפחות שיעיות בדרום לבנון.¹⁵ רוב האמל"ח האסטרטגי של חיזבאללה הושמד. במסגרת המתקפה המקדימה נתקפו מטרות נוספות והוטל סגר אווירי על לבנון.

מעצבי המערכה העריכו שמתקפה מקדימה מפתיעה בעוצמתה ובדיוקה, גם אם לא תכריע את חיזבאללה, תערער את בטחונו בצורה משמעותית וביחד עם לחץ אזורי וסורי תאפשר הגעה להסדרה עתידית טובה מהקיימת. אי לכך מרכיב נוסף ברעיון המערכתית היה עצירה אופרטיבית מיד לאחר המתקפה המקדימה, שתבחן לאן פני ארגון החיזבאללה. האפשרות שלמרות ההלם הראשוני חיזבאללה ימשיך לשגר רקטות לעבר ישראל, נלקחה בחשבון. המאמצים הדיפלומטיים הקדחתניים של סוריה ולבנון ואף של רוסיה להשגת הפסקת אש יום לאחר המתקפה המקדימה מלמדים על כך שהיא השיגה את מטרתה ושניתן היה לנצלה על מנת להגיע להסדרה טובה.¹⁶

אולם מטח קטלני של קטיושות שפגע במוסך רכבת בחיפה והרג חמישה אזרחים שינה את המגמה למיצוי המהלך הדיפלומטי. בראיון שנערך עם הרמטכ"ל רב-אלוף דני חלוץ הוא אמר שבהחלט ייתכן שנכון היה להכיל את מתקפת הקטיושות והנפגעים שנגרמו בעטיה, לתת לחיזבאללה תחושה שגם לו

¹⁵ להעמקה ראו: יצחק בן ישראל, *מלחמת הטילים הראשונה*, (תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב), 36-37.

¹⁶ שמואל גורדון, *מיחניבעל' למלחמה, החלטות אסטרטגיות במלחמת לבנון השנייה*, (מודן, מערכות, 2012), 125.

היה הישג כלשהו, ולהתמקד במאמץ הדיפלומטי להשגת הסדר טוב.¹⁷ המגמה השתנתה, חילופי המהלומות בין ישראל לחיזבאללה נמשכו כחודש נוסף והמלחמה הסתיימה בתחושת החמצה. חיל האוויר אמנם ביצע את משימותיו בהצלחה, אולם הביצועים של צבא היבשה ושל חיל הים היו בלתי מספקים. מעל עניין איכות הביצוע של חיל כזה או אחר ריחפה בעיה גדולה יותר והיא היעדרה של תפיסה מערכתית שלמה לעיצוב מערכה ולניהולה. בביקור שערך סגן הרמטכ"ל דאז, אלוף משה קפלינסקי, במרכז דדו זמן מה לאחר תום המערכה, הוא אמר שעיקר הבעיה במלחמה זו היה חסרונה של ה"קומה המערכתית", זו המסתכלת על המערכה באופן מלא. היעדרה של קומה זו הקשה כמובן על האפשרות לחבר בין המתקפה המקדימה לבין המשך המערכה. נראה שגם חיל האוויר לא ניסה למקם את עצמו בקומה או ליתר דיוק בסביבה זו, והסתפק בביצוע משימותיו המסורתיות. ועדת וינוגרד הגדירה זאת כ"חולשה בחשיבה אסטרטגית".¹⁸ בשנת 2006 חיל האוויר עדין לא אימץ תפיסת תפקוד של מערכתן, בעל חשיבה אסטרטגית רחבה ותכנון ארוך טווח ולא הצליח להשתחרר מתפקודו כקבלן הפיצוצים של צה"ל. רעיון של מתקפה מקדימה באמצעות חיל האוויר עמד גם בבסיס מבצע "עופרת יצוקה", שיצא לפועל בסוף שנת 2008 ושנמשך כשלושה שבועות. התכנון המדוקדק של חיל האוויר אפשר ביצוע מושלם של מתקפה מקדימה בדמות מהלומת אש מפתיעה בעוצמתה ובעיתוייה, בדומה לזו שפתחה את מלחמת לבנון השנייה.¹⁹ במשך שלוש דקות וארבעים שניות תקפו 88 מטוסים ומסוקים כ-170 מטורות. כ-270 פלסטינים, רובם לוחמי חמאס, נהרגו במהלך זה.²⁰ לאחר מתקפה זו המשיכו תקיפות חיל האוויר והתנהל דיון לגבי מועד תחילת התמרון הקרקעי שהחל בפועל כשבוע לאחר מכן. במקביל נדונו ותוכננו מאמצים נוספים כגון מאמץ מדיני, מאמץ צבאי, מאמץ הומניטרי ותודעתני.

¹⁷ ראיון עם רב-אלוף (מיל) דני חלוץ, 12.2.2012.

¹⁸ ועדת וינוגרד, דו"ח סופי, 326-331.

¹⁹ הסיקור העיתונאי השווה את התקיפה למתקפת הפתיחה האמריקאית בעיראק בשנת 2003. רון בן ישי, "תורת לחימה: ברק, אולמרט ועופרת יצוקה 2", YNET, (28.12.2010), [http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4004902,00.html]; שי פוגלמן, "שנתיים לעופרת יצוקה - בחזרה להפצצת ביה"ס לשוטרים בעזה", Haaretz, (23.12.2010), [http://www.haaretz.co.il/misc/1.1236850].

²⁰ הרצאתו של אלוף (מיל) עדו נחושתן בכנס מכון פישר, "מבצע 'עופרת יצוקה' – תהליכי קבלת החלטות אסטרטגיות", 2 בספטמבר 2012.

בתחקיר חיל האוויר למבצע קבע מפקד החיל דאז, אלוף עידו נחושתן, כי המבצע היווה "סוג חדש של לחימה" וכי במובנים רבים היה זה "שיא של הפעלת כוח אווירי בלחימה כנגד טרור ובסיוע לכוחות היבשה בלחימתם בשטח אורבאני צפוף אוכלוסין". נחושתן אף הדגיש את החשיבות הגבוהה של המתקפה המקדימה: "למתקפת פתיחה עוצמתית ומפתיעה יש השפעה משמעותית על המשך המערכה".²¹

למרות אמירות אלה גם במבצע "עופרת יצוקה" לא נוצל במיטבו ההלם האופרטיבי שנוצר בעקבות המתקפה המקדימה. חילוקי הדעות בקרב הדרג המדיני לגבי מהות המאמץ המדיני, ואי קבלת החלטה ברורה תרמו גם הם להתפוגגותו של האפקט שנוצר. אולם עיקר האחריות לגבי חוסר הלכידות של המבצע רובצת על כתפי אנשי הצבא, גם המהלכים שבאחריותם התנהלו בצורה איטית ומסורבלת.

לקראת "עופרת יצוקה" לא ניהל חיל האוויר תהליך רחב ומעמיק של חשיבה מערכתית בסוגיות הנוגעות ללחימה בעזה, אלא התמקד בחלקו ובמשימותיו, בראש וראשונה במתקפה המקדימה. למעשה, דיון ראשון מסוג זה התקיים רק לאחר תחילת המבצע במסגרת פורום חשיבה של פקד חיל האוויר (מח"א) ב-28 בדצמבר 2008. במהלך המבצע, הגיעו מפקדים מסוימים בחיל האוויר להבנה שהחיל מוכרח לקיים תהליכי חשיבה ותכנון אסטרטגיים למערכה הכוללת ולא רק למשימותיו הקונקרטיות. בהמשך להבנה זו נעשתה הסדרה לדיון בסוגיות אסטרטגיות ומערכתיות בפורומי חשיבה של מח"א. בתום המבצע הועלה הצורך לביצוע הבחנה בין הדיונים שמהותם המלצה למדיניות חיל האוויר לבין דיונים שמהותם פיתוח המלצות למערכה הכוללת לשם הכנת מח"א לדיונים בפורום מטכ"ל.²²

בסיכומו של דבר מבצע "עופרת יצוקה" השיג רגיעה חלקית בלבד. כשבוע לאחר המבצע החלו פיגועי מטענים וירי טילי נ"ט על מטרות צבאיות ואזרחיות ושיגור פצצות מרגמות ורקטות מרצועת עזה לשטח ישראל.

מאחר שהשיגורים לעבר ישראל לא פסקו ואף התעצמו, החליטה ממשלת ישראל לצאת למבצע נוסף. בתאריך 14 בנובמבר 2010, לקראת השעה 16:00, ביצע חיל האוויר מתקפה מקדימה נוספת שפתחה את מבצע "עמוד ענן".

²¹ תחקיר חיל האוויר למבצע עופרת יצוקה.
²² שם, 46.

בתחילה חוסל ראש הזרוע הצבאית של החמאס ברצועת עזה, אחמד ג'עברי, אשר נסע במכונית יחד עם בנו. מיד לאחר מכן, הותקף המערך הרקטי ארוך הטווח של חמאס (בעיקר פאג'ר-5, לטווח מעל 40 ק"מ). מאמץ הונאה מדיני אפשר את המהלך המפתיע.

המבצע תוכנן כמערכה עוצמתית באש על בסיס בנק מטרות מוכן מראש לצמצום האיום מרצועת עזה ולגביית מחיר הרתעתי. לאחר מספר יממות, בהתאם להתקדמות המאמץ המדיני, תוכנן לצמצם באופן הדרגתי את עוצמת האש עד לסיום המערכה או לחלופין להפעיל את המאמץ הקרקעי לשם העמקת הפגיעה בחמאס ובארגוני הטרור האחרים. למעשה, לא ברור האם המאמץ הקרקעי תוכנן כמאמץ הונאה ולחץ או שהייתה כוונה רצינית לממש אותו. בכל מקרה, נוצר פער בין מיצוי המתקפה המקדימה לבין היווצרות התנאים למימוש מנגנון יציאה, וחיל האוויר נאלץ לגשר עליו באמצעות הגברת משימות הצייד וביצוע תהליך מאומץ ליצירת מטרות חדשות לתקיפה.

חזרה לפריחה המחשבתית בין השנים 2000 – 2004 ולמבצע "ימי תשובה"

בעשור האחרון של המאה הקודמת, וביתר שאת בתחילת המאה העשרים ואחת, הלכה והשתרשה ההבנה שלפיה העימותים הצפויים לצה"ל הנם מהסוג האסימטרי, כלומר מול ישויות שאינן מדינתיות. הבנה נוספת נגעה למרכזיות ההולכת וגדלה של הכוח האווירי, עד כדי בחינת אפשרות להכריע עימותים באמצעות כוח אווירי בלבד. תרמו ליצירת הבנות אלה שתי מערכות שהתנהלו מול החיזבאללה בהובלה ברורה של חיל האוויר: מבצע "דין וחשבון" בשנת 1993 ומבצע "ענבי זעם" בשנת 1996, אולם המבצע שהצית את הדמיון של אנשי חיל האוויר היה Operation Allied Force שנוהל על ידי NATO, בהובלת ארה"ב, כנגד הכוחות הסרבים בהנהגתו של מילושביץ בשנת 1999.²³

באותה התקופה התנהל גם ויכוח פומבי מפורסם בין אלוף יעקב עמידרור, מפקד המכללות הצבאיות, לבין תת-אלוף עמוס ידלין בנושא מקומו ותפקידו של חיל האוויר במערכות ישראל.²⁴ בתמצית הוויכוח, האלוף עמידרור גרס כי

²³ מבצע זה תרם רבות להנחה שהחל עידן חדש שבו מלחמות ניתנות להכרעה מהאוויר, זאת למרות שמהר למדי הסתבר שמילושביץ נכנע בשל הצטברות מספר גורמים ולא רק בשל המערכה האווירית שהתנהלה מולו.

²⁴ יעקב עמידרור, *הרהורים על צבא ובטחון* (תל אביב: 2002), 141-122.

"על חיל האוויר להיות 'קבלן הביצוע' במרחב המשפיע על הלחימה ביבשה, על פי צרכי שדה הקרב היבשתי, כי שם תוכרע המלחמה."²⁵ לעומתו טען ידלין: "מי שגורס שימוש בכוח אווירי לסיוע ולא להכרעה, הוא זה שכנראה אינו מכיר מספיק את התיאוריות העדכניות על הפעלת כוח אווירי".

ידלין המשיך והדגיש שהשינויים שחלו בטכנולוגיה תומכים את המגמה הכללית שלפיה יש להעדיף את הממד האווירי ככל שניתן, ולאפשר לכוח האוויר להוביל מערכות ולא להסתפק בתפקיד הקבלן המבצע.²⁶ בהמשך לאותו וויכוח כתב אל"ם אמיר אשל, אז מפקד כנף והיום מפקד חיל האוויר, מאמר שבו הוא הבהיר את עמדתו בנושא הנדון: "הכוח האווירי איננו עוד 'קבלן ביצוע' של צרכי הקרב היבשתי, אלא גורם המוביל והעיקרי במערכה הכוללת ומתוקף זה נדרש שינוי מהותי במיקומו בניהול המלחמה."²⁷

גישה זו קיבלה תוקף ממשי יותר בשנת 2004 שבה הוקמה בחיל האוויר מחלקה חדשה – "המחלקה לתכנון המערכה". שינוי מבני זה הצביע, באופן ברור, על מגמת חיל האוויר, בהנהגתו של אלוף דני חלוץ, לתפוס מקום מרכזי יותר בכל הקשור לעיצוב מערכות ותכנון. באותו חודש התקיים במכון פישר יום עיון של חיל האוויר בנושא "חיל האוויר ומלחמתו בטרור" שבו השתתפו קצינים בכירים מהעבר ומהווה. הנוכחים הבינו היטב את פוטנציאל ההסתבכות הקיים בהפעלת כוח קרקעי משמעותי ואת הצורך של חיל האוויר למקם את עצמו בצורה שונה על מנת למצות את הפוטנציאל הגלום בו.

הדוברים השונים הדגישו את חובת חיל האוויר לקחת את ההובלה במלחמה בטרור ולפתח יכולות רלבנטיות כגון שליטה בשטח מהאוויר למשך זמן ארוך, פעולה בחתימה נמוכה, במינימום חיכוך ובמהירות כנגד כל איום. אלוף דני חלוץ אמר מילים נחרצות בסכמו את יום העיון: "אני לא מקבל את האמירה שחיל האוויר צריך להשתתף בקרב של כוחות היבשה. חיל האוויר צריך להוביל עד כמה שהוא יכול את המלחמה בטרור."²⁸ מיצובו השונה של חיל האוויר היה אמור להביא לעיצוב מלוכד וקוהרנטי של מערכה שבין השאר ינצל כהלכה את האפקט שייווצר באמצעות מכות מקדימות במידה ותונחתנה.

²⁵ שם, 123.

²⁶ שם, 125.

²⁷ אמיר אשל, "לא קבלן ביצוע", *מחשבות באוויר* (דצמבר 2000).

²⁸ הרצאתו של אלוף דני חלוץ בכנס מכון פישר: "כוח אווירי כנגד טרור", מאי 2005.

בסתיו 2004 יצא לפועל מבצע "ימי תשובה" בצפון רצועת עזה. תוצאות המבצע היו מרשימות: 108 פלסטינים נהרגו, מהם 80 פעילי טרור מזוהים שהשתתפו בשיגור רקטות קסאם או טילי נ"ט. במהלך המבצע נהרגו אזרחית ישראלית אחת ושני חיילי צה"ל.²⁹

המבצע השיג את מטרתו המוגבלת – שקט שנמשך מספר חודשים. לאור הצלחתו אף ניתנה הנחיה של הרמטכ"ל דאז להפוך את תפיסת ההפעלה שפותחה ושיושמה, לתפיסת ההפעלה של צה"ל כולו. למבצע היו מספר מאפיינים ייחודיים שהביאו להצלחתו. תת-אלוף אמיר אשל, אז בתפקיד ראש להק אוויר, הבין שהבעיה של פיקוד הדרום ושל אוגדת עזה והאתגר שעמד בפניהם, הם גם הבעיה והאתגר של צה"ל כולו וחיל האוויר בתוכו. אשל הבין את אחריותו, את מחויבות ארגונו ואת הצורך בשותפות אמת שנבע מכך. אי לכך, הוא נטש את ההגדרות הקיימות של 'מסייע' ו'מסתייע' או 'מוביל' ו'מובל', רתם את אנשי המטה (קציני מבצעים ומודיעין) וירד דרומה על מנת ללמוד את הבעיה ולמצוא לה פתרון.

תת-אלוף אשל ותת-אלוף שמואל זכאי, מפקד אוגדת עזה, שניהם קצינים כריזמטיים ודעתנים, "הזדכרו" על האגו האישי והארגוני והובילו תהליך למידה מרשים שבסופו נוצרה תפיסה מבצעית חדשה שבמרכזה חל היפוך תפקידים. על הכוח היבשתי הוטלה משימה לבצע מגוון של פשיטות על מנת לייצר חיכוך עם מחבלי החמאס שמצאו מפלט בסמטאות מחנות הפליטים, לאלץ אותם להיחשף, ובכך לאפשר את תקיפתם מהאוויר. הממד האווירי הוגדר כממד 'המסתייע' בעוד הממד הקרקעי הפך להיות 'המסייע'.³⁰ נבנה מבנה ארגוני, כדוגמת תאי שליטה בחיל האוויר, שהביא ליכולות שליטה ותגובה מהירים מאוד. למבצע הוקצו אמצעי לחימה אוויריים שעד אז נשמרו ל"מלחמה האמתית". השילוב בין תפיסה, לבין ארגון וכלים המשרתים אותם, הביא לשינוי הפרדיגמטי שאפשר את ההצלחה.

צה"ל שאינו מורגל ומיומן בתחקור הצלחות, מתמקד בתחקור תקלות או כישלונות. אי לכך התחקור של מבצע ימי תשובה היה מוגבל וחלקי. היו שתלו את הצלחת המבצע בחיבור המיוחד ויוצא מן הכלל בין שני מפקדים שממנו לא

²⁹ ארנון רגולר, אלוף בן ועמוס הראל, [129 Palestinians killed during IDF's Gaza raid](#), באתר [הארץ](#) 15 באוקטובר 2004.

³⁰ מפגש בין תת-אלוף אשל עם ראשי המכון לתכנון המערכה (מלת"ם) מיד לאחר תום המבצע.

ניתן להקיש על הכלל. אחרים טענו שהמבצע היה מוגבל (אוגדה פלוס) ולכן לא ניתן להכיל את התפיסה על מבצע רחב היקף.

אשל צפה את הקושי להבין את אשר התרחש בתהליך הלמידה בין אוגדת עזה לבין חיל האוויר והביע חשש שבשל כך הידע שנוצר ילך לאיבוד. אשל הציג זאת בכנס שנערך במכון פישר ועסק בנושא הכוח האווירי ומלחמתו בטרור. לפיו, נכון היה להתייחס למבצע כאל ניסוי מבצעי מוצלח ולנסות לברר מה היו מרכיבי ההצלחה. אולם רמת שיתוף הפעולה בשאר יחידות צה"ל, הרחוקה מאד מזו שהופגנה במבצע, שאליה חבר שובם של שני הארגונים לברירת המחדל שבה האגו הארגוני מוביל, הביא להתפוגגות הרעיון.³¹ כפי שניתן היה לראות מסקירת המבצעים שהתקיימו לאחר מכן, רוחו של מבצע "ימי תשובה" לא שרתה בהם.

לכאורה מבצע "ימי תשובה" לא שייך לדיון זה מכיוון שהוא לא נפתח במתקפה מקדימה. הסיבה להכללתו היא הימצאות מספר מרכיבים שאפשרו תהליך למידה משותף, משולב ואפקטיבי שהביא לתוצאה טובה. מרכיבים אלה ונוספים יאפשרו חיבור בין מתקפה מקדימה לבין המשך המערכה וסיומה, כפי שיוצג בסיכום.

תקיפת חה"א בפתיחת מבצע 'צוק איתן' – מסדר סיום קורס שוטרי חמא"ס בעזה
תקיפה מקדימה – האם תחבולה מקורית או הרגל ארגוני?

³¹ הרצאתו של תא"ל אשל בכנס מכון פישר: "כוח אווירי כנגד טרור", מאי 2005. במפגש עם ראשי המל"טים הביע אשל את תסכולו מכך שבמקום לנסות ולהבין מה קרה ומה הסיבות להצלחה עסוקים כולם בוויכוח מי הרג יותר מחבלים ומי הצליח יותר. באותו המפגש הוא גם הביע חשש שהתנאים שהביאו להצלחה לא יילמדו ולכן כל הרעיון יתמוסס.

סיכום

לא ניתן להגזים בחשיבות המתקפה המקדימה בכל מערכה שהיא, זאת בהינתן הקשר המאפשר זאת. המתקפה המקדימה מאפשרת לצה"ל ליטול יוזמה מיד בתחילת המערכה. חשיבותה הודגשה בכל אחד מהמפגשים שהתקיימו עם מפקדים בכירים במסגרת מחקר מוקדם יותר שעסק בכוח האווירי והעימות האסימטרי.³² מפקד חיל האוויר, אלוף אמיר אשל, ציין זאת שוב במסגרת הרצאה ביום עיון המכללות שעסק בנושא 50 שנה למבצע "מוקד".³³

אולם על מנת לנצל את המתקפה המקדימה באופן מיטבי יש צורך במהלך עוקב אפקטיבי שיקרה רק במידה שיתנהל תהליך עמוק של עיצוב מערכה שיתורגם לתכנון מבצעי. חיל האוויר הגדיר לעצמו את מרחב אחריותו ואת מידת מרכזיותו בעיצוב מערכות ובתכנון כבר בתחילת העשור. אולם כפי שראינו נותר פער בין תהליכי החשיבה לגבי ייעוד החיל והתפיסות הנגזרות מהייעוד לבין שינוי התרבות הארגונית ופיתוח יכולות בפועל. תכנון אסטרטגי-מערכתי וניהול מערכה כוללת מול אתגרי הגרילה והטרור נותרו, כך נדמה, במרחב האחריות של כוחות היבשה.³⁴

על מנת לסגור את הפער על חיל האוויר להבין ולהפנים היטב את העובדה שהוא מהווה ישות אסטרטגית, בין היתר בשל יכולתו להיות נוכח בכל מרחבי הלחימה. יכולת זו הופכת אותו לשותף מרכזי ביצירת האסטרטגיה, בעיצוב המערכה ובניהולה. חיל האוויר חייב להביא לשיח האסטרטגי, למפגש עם המטה הכללי ועם כל פיקוד מרחבי ולהסתכלות שלמה והוליסטית על הבעיה. על מנת לעשות זאת על חיל האוויר לפתח ולשמר יכולות חשיבה וחקירה מערכתית, שתאפשרנה לו להבין את המערכות המורכבות שעומדת מולו על כל ההיבטים: כלכליים, פוליטיים, אידיאולוגיים וכמובן צבאיים. חקירה זו חשובה במיוחד בעימותים אסימטריים. בהיותו נוכח בכל נפח ובכל שטח המערכה הוא יכול ללמוד על התפתחות המערכה בהתאם לרעיונות שלפיתוחם הוא היה שותף.

³² אפרים סגולי ורפאל רודניק, "הכוח האווירי והעימות האסימטרי, המהפכה התפיסית בהפעלת הכוח והממד האווירי", מכון פישר, 2013.

³³ הרצאתו של אלוף אמיר אשל בכנס המכללות השנתי, "50 שנה למלחמת ששת הימים", 14 פברואר 2017.

³⁴ האמירה מתייחסת לעימותים בעלי עצימות גבוהה יותר כגון המבצעים שהוזכרו. בעימותים אחרים, במערכה המתנהלת בין המערכות, (מב"ה) הובלתו של חיל האוויר ברורה.

אם ייעשה כך, יוכל צה"ל לממש את הפוטנציאל הגלום בחיל האוויר – פוטנציאל המועצם עוד יותר עם קליטתו של מטוס ה"אדיר". אין ספק לגבי תרומתו המשמעותית של מטוס זה לשיפור יכולות המתקפה המקדימה במתארים רבים, אולם על מנת לנצל באופן מיטבי את יתר יכולותיו נדרשים תהליכי עיצוב עמוקים שאת חלקם יוביל חיל האוויר ובחלקם האחר ייקח חלק מרכזי.

רשימת מקורות

- ארכיון צה"ל:

<http://www.archives.mod.gov.il/pages/Exhibitions/SixDayWar/1156-192-1974/index.html>

- אשל, אמיר. "לא קבלן ביצוע". *מחשבות באוויר*. דצמבר 2000.
- בן ישי, רון. "תורת לחימה: ברק, אולמרט ועופרת יצוקה 2". *Ynet*. 28.12.2010. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4004902,00.html>:
- בן ישראל, יצחק. *מלחמת הטילים הראשונה*. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב. 2007. 36-37.
- גורדון, שמואל. מ-"חניבעל" למלחמה, החלטות אסטרטגיות במלחמת לבנון השנייה. מודן: מערכות. 2012. 125.
- גלבו, משה א. שש שנים שישה ימים. תל אביב: עם עובד. 1968. 50.
- "הועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006". *ועדת וינוגרד*. דין וחשבון סופי. כרך א'. ינואר 2008.
- מחקר מטה. "מגמות להשגת עליונות באוויר". אג"ם תכנון 143-18. ארכיון צה"ל. 16 במרץ 1953.
- מפקדת חיל האוויר. "כיצד הושגה העליונות האווירית במלחמת ששת הימים". טיוטת מחקר כרך א. יולי 1970. 43.
- סגולי, אפרים ורודניק, רפאל. "הכוח האווירי והעימות האסימטרי, המהפכה התפיסתית בהפעלת הכוח והממד האווירי". מכון פשר. 2013.
- עמידרור, יעקב. *הרהורים על צבא ובטחון*. תל אביב. 2002. 122-141.
- פוגלמן, שי. "שנתיים לעופרת יצוקה - בחזרה להפצצת ביה"ס לשוטרים בעזה". *Haaretz*. 23.12.2010. <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1236850>:
- רבין, יצחק. *פנקס שירות*. תל-אביב: ספריית מעריב. 1979. 156, 168.
- רותם, א. "התפר הפרוץ, השתתפות חיל האוויר בלוחמת היבשה". *מערכות*. 413. יולי 2007.
- תמרי, דב. "הכוח האווירי לאן". *מערכות*. 437. יוני 2011. 6.
- Harel, A., Benn A., Regular A. "129 Palestinians Killed During IDF's Gaza Raid". *Haaretz*. 15.10.2004.

<http://www.haaretz.com/print-edition/news/129-palestinians-killed-during-idf-s-gaza-raid-1.137524>

- Marshall, Seth. "The Israeli Air Force & Operation Moked". *Military historian*. September 07, 2015.
- Mueller, Karl P. *Striking First, Preemptive and Preventive Attack in the US National Security Policy*. Santa Monica: Rand. 2006. xi.
- Olsen, John Andrea (ed.). *Airpower Applied: US, Nato and Israeli Combat Experience*. US Naval Institute Press. 2017.

הרצאות:

- הרצאתו של תא"ל אשל בכנס מכון פישר: "כוח אווירי כנגד טרור". מאי 2005.
- הרצאתו של אלוף דני חלוץ בכנס מכון פישר: "כוח אווירי כנגד טרור". מאי 2005.
- הרצאתו של אלוף אמיר אשל בכנס המכללות השנתי. "50 שנה למלחמת ששת הימים". 14 פברואר 2017.
- הרצאתו של אלוף (מיל') עדו נחושתן בכנס מכון פישר. "מבצע 'עופרת יצוקה' – תהליכי קבלות החלטות אסטרטגיות". 2 בספטמבר 2012.